

УДК: 338.439

Б.М. Аренович

DOI: 10.36919/2312-7812.4.2023.54

ПІДПРИЄМСТВА ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

У статті викладено основні положення «Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року». Аргументовано, що харчова промисловість демонструє відносну стабільність порівняно з іншими видами діяльності, незважаючи на те, що виробники продуктів харчування зазнали великих збитків через порушення ланцюжків поставок, блокування експортних транспортних шляхів та пошкодження виробничих потужностей у деяких регіонах. Наведено обсяги реалізованої продукції харчовою промисловістю за видами економічної діяльності «виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів», «виробництво харчових продуктів», «виробництво напоїв», «виробництво тютюнових виробів». Проведено аналіз діяльності підприємств харчової промисловості. Розкрито основних учасників Національної платформи продовольчої безпеки (місцева влада, виробники, фермери, торгівельні мережі, продавці та міжнародні організації), покликаної сформувати нові логістичні ланцюги для задоволення потреб у харчових продуктах та товарах першої необхідності мешканців громад, учасників Збройних Сил України та територіальної оборони. Представлено та проаналізовано витрати на персонал суб'єктів господарювання харчової промисловості та товарну структуру зовнішньої торгівлі харчової промисловості протягом 2020-2022 років. Визначено цільові ринки продукції підприємств харчової промисловості за кордоном. Узагальнено виклики розвитку підприємств харчової промисловості в умовах сьогодення та окреслено напрями подальшого функціонування та розвитку.

The article outlines the main provisions of the «Strategy for the development of exports of agricultural products, food and processing industry of Ukraine for the period until 2026». It is argued that the food industry has shown relative stability compared to other activities, despite the fact that food producers have suffered heavy losses due to disruption of supply chains, blockage of export transport routes and damage to production facilities in some regions. The volumes of products sold by the food industry by types of economic activity «production of food products, beverages and tobacco products», «production of food products», «production of beverages», «production of tobacco products» are given. An analysis of the activities of food industry enterprises was carried out. The main participants of the National Food Security Platform (local authorities, producers, farmers, trade networks, sellers and international organizations), designed to form new logistics chains to meet the food and essential goods needs of community residents, members of the Armed Forces of Ukraine and territorial defense, have been revealed. The personnel costs of food industry entities and the commodity structure of food industry foreign trade during 2020-2022 are presented and analyzed. Target markets for products of food industry enterprises abroad have been determined. The challenges of the development of food industry enterprises in today's conditions are summarized and directions for further functioning and development are outlined.

Ключові слова: підприємства харчової промисловості, галузь, продукція, проблеми, виробництво, переробна промисловість, ринок.

Keywords: food industry enterprises, industry, products, problems, production, processing industry, market.

Постановка проблеми. Потреба у пошуку напрямів відновлення потужностей промислових підприємств в умовах їх функціонування під час повномасштабного воєнного вторгнення на територію України та повоєнного відновлення є пріоритетною з огляду на важливість їх розвитку для економіки в цілому. Харчова промисловість у цьому сенсі завжди займала стратегічні позиції, забезпечуючи продовольчу безпеку держави, внутрішній та зовнішній ринки продуктами харчування, якість яких визначає здоров'я нації, соціальну стабільність суспільства та формує вектори міжнародної торгівлі. Тому визначення проблем, з якими зіткнулась галузь на сучасному етапі її функціонування, та окреслення перспектив її розвитку є архіважливими завданнями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями інноваційної активності підприємств харчової промисловості займалися вітчизняні вчені Тарасюк Г., Герасименко Б., Дерій Ж., Завгородня Н., окресленням проблем розбудови підприємств галузі – Дейнеко Л., Коваленко А., Коренюк П., Тарасюк Г., Страшинська Л., управлінням бізнес-процесами на підприємствах галузі – Драган О., Тур О., дослідженням стану розвитку – Швець Ю.О., Вудвуд В., Шуткевич Т., Грабович Т.С., Гальцова О.Л., Чорновалов Є., Бурова Т., Фролова Л., Мельник О., Крисанов Д., Семененко О., Гарбар В. Разом із тим потребують подальшої наукової розвідки виклики сьогодення, пов'язані з повномасштабним воєнним вторгненням на територію України, та напрями подальшого розвитку підприємств галузі.

Метою статті є теоретико-методичне обґрунтування напрямів розвитку підприємств харчової промисловості з урахуванням проблем їх функціонування за сучасної доби.

Виклад основного матеріалу. У «Стратегії розвитку експорту продукції сільськогосподарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року», передбачено:

- впровадження інструментів оцінки експортного потенціалу за основними видами продукції сільськогосподарства, харчової та переробної промисловості;
- впровадження політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості, відповідно до угод України з Європейським Союзом;
- поліпшення правових, організаційних та економічних умов для здійснення міжнародної торгівлі продукцією сільськогосподарства, харчової та переробної промисловості;
- стимулювання використання інноваційних підходів та технологічних рішень під час виробництва продукції харчової та переробної промисловості;
- гармонізація національного законодавства з європейськими вимогами щодо походження водних біоресурсів;
- впровадження інструментів оцінки потенційної привабливості зовнішнього ринку продукції сільськогосподарства, харчової та переробної промисловості;
- забезпечення підтримки вітчизняних експортерів сільськогосподарської продукції та продукції харчової та переробної промисловості з урахуванням міжнародних зобов'язань України у СОТ;
- впровадження комплексу заходів із просування продукції сільськогосподарства, харчової та переробної промисловості на зовнішньому ринку та формування іміджу України, як надійного та якісного постачальника продовольства;
- забезпечення інформаційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників і переробників шляхом надання доступу до оперативної інформації про попит на

зовнішньому ринку, умови та процедури доступу до нього, зокрема нормативно-правове регулювання, митні процедури, стандарти та технічні регламенти;

- підвищення рівня обізнаності виробників щодо ринкових тенденцій, споживчих уподобань, технологій виробництва, вирощування, зберігання, переробки, транспортування харчових продуктів, невластивих для українського ринку, але популярних та дефіцитних на ринку інших країн [1].

Проте повномасштабне воєнне вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року обумовило нові умови, в яких підприємства харчової промисловості вимушені функціонувати та розвиватися.

Однак, незважаючи на зазначені обтяжливі обставини, харчова промисловість залишається однією з найоптимістичніших переробних галузей в Україні. З одного боку, виробники продуктів харчування також зазнали великих збитків через порушення ланцюжків поставок, блокування експортних транспортних шляхів та пошкодження виробничих потужностей у деяких регіонах. З іншого боку, — харчова промисловість демонструє відносну стабільність порівняно з іншими видами діяльності. Продукція галузей, які задовольняють основні потреби людей, користуються повсякденним попитом як всередині країни, так і за кордоном.

За результатами дослідження, що провели Центр розвитку інновацій, Офіс з розвитку підприємництва та експорту, Дія. Бізнес та агентство Advanter Group у жовтні 2022, наразі основні перепони бізнесу у відновленні є зростання цін на сировину та матеріали — про це заявили 70% опитаних підприємств, перебої з електро-, водо- та теплопостачанням — 56%, відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку — 54%, відсутність достатнього капіталу — 51,2%, неможливість здійснити прогноз ситуацій в Україні — 37,8%, непередбачувані дії держави — 34,8%, недоступність кредитних коштів — 33%, високі податки та збори — 27,3% тощо [2]. Обсяги реалізованої продукції харчовою промисловістю, млн грн, без ПДВ, представлено в табл. 1.

Безперечно, війна ввела свої корективи, однак, 34% підприємств харчової промисловості тримають виробництво майже на довоєнному рівні, а 24% — навіть перевищують довоєнні обсяги. Обсяг реалізованої продукції харчової промисловості у 2021 році становить 842,6 млн грн, з яких виробництво харчових продуктів займають 672,5 млн грн [4, с.118].

Таблиця 1

Обсяги реалізованої продукції харчовою промисловістю, млн грн, без ПДВ*

Вид діяльності	Код за КВЕД-2010	Рік		
		2020	2021	2022
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	10–12	571772,9	679662,2	595910,9
Виробництво харчових продуктів	10	480739,6	585094,0	522200,9
Виробництво напоїв	11	61580,4	67011,3	61872,0
Виробництво тютюнових виробів	12	29452,9	27556,9	11838,0

Джерело: [3]

* без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Для формування нових логістичних ланцюгів уряд України створив Національну платформу продовольчої безпеки. Вона об'єднує місцеву владу, виробників, фермерів, торговельні мережі, продавців та міжнародні організації для задоволення потреб у харчових продуктах та товарах першої необхідності мешканців громад, учасників Збройних Сил України та територіальної оборони [5]. За даними, опублікованими Міністерством аграрної політики та продовольства України у серпні, кількість учасників даної платформи вже перевищує 5,5 тис. учасників. Найбільша частка припадає на виробничі компанії — 32% від усієї кількості користувачів. Найбільша частка потужностей в розрізі регіональної позиції знаходиться в Одеській області — 11%. Наступними у рейтингу є Миколаївська та Дніпропетровська області — по 8% [6].

У табл. 2 представлено витрати на персонал суб'єктів господарювання харчової промисловості у 2020-2022 рр., дані якої свідчать про різке зниження витрат на персонал суб'єктів господарювання харчової промисловості у 2022 році обумовлене нестачею кадрів у зв'язку із міграцією українців за кордон та мобілізацією до лав ЗСУ.

Експерти оцінюють дефіцит працездатного населення до 30%. Крім того, низька зарплата є найвагомішим фактором, який впливає на рішення змінити роботу більше, ніж вигорання, незадоволеність умовами праці та страх пошуку роботи під час війни [7].

Таблиця 2

**Витрати на персонал суб'єктів господарювання харчової промисловості
у 2020-2022 роках***

Вид діяльності	Код за КВЕД — 2010	Рік	витрати на персонал		
			усього, тис.грн	з них у фізичних осіб- підприємців, тис.грн	у % до загального показника суб'єктів господарювання відповідного виду діяльності
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	10+11+12	2020	51958712,2	934506,9	1,8
		2021	57878031,2	943598,5	1,6
		2022	54194326,4	565345,1	1,0
виробництво харчових продуктів	10	2020	43840094,8	910088,8	2,1
		2021	49128826,1	923981,5	1,9
		2022	44677961,7	554946,9	1,2
виробництво напоїв	11	2020	6840516,2	24418,1	0,4
		2021	к/с	к/с	к/с
		2022	7744979,9	10398,2	0,1
виробництво тютюнових виробів	12	2020	1278101,2	-	-
		2021	к/с	к/с	к/с
		2022	1771384,8	—	—

Джерело: [3]

* без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Експортна стратегія харчової та переробної промисловості України розроблена на 5 років, що є результатом консультацій між відповідними сторонами (представниками державного та приватного секторів), та спрямована на усунення проблем, які обмежують поточний експортний потенціал галузі (табл. 3).

Таблиця 3

Товарна структура зовнішньої торгівлі харчової промисловості протягом 2020-2022 рр.*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт / Exports		Імпорт / Imports	
	тис.дол. США / thsd. USD	у % до загального обсягу / % of the total volume	тис.дол. США / thsd. USD	у % до загального обсягу / % of the total volume
2020 рік				
IV. Готові харчові продукти	3361028,2	6,8	2970635,4	5,5
2021 рік				
IV. Готові харчові продукти	3788474,9	5,6	3578388,6	4,9
2022 рік				
IV. Готові харчові продукти	2496887,0	5,7	2645077,4	4,8

Джерело: [3]

* без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Цільовими ринками продукції підприємств харчової промисловості за кордоном є:

- м'ясо птиці (0207) — упаковане м'ясо птиці, харчові продукти з м'яса птиці (шинка, ковбаси 1601,1602); експортується переважно у країни ЄС, Великобританію, Японію, Китай, Західну Африку (Нігерію та Гану). Оскільки, споживання м'яса птиці швидко зростає, відповідно Україна має можливості для нарощування поставок, з огляду на що уряд країни повинен докласти зусиль для відкриття доступу на нові, наразі закриті, ринки на кшталт Нігерії та Гани;

- яловичина (0201, 0202) — готові продукти (ковбаса, шинка 1601, 1602), традиційні копчені продукти з дотриманням спеціальних вимог (халяль, кошерні продукти); експортується у країни ЄС, Великобританію, Китай, Близький Схід. Споживання таких продуктів зростає в усьому світі, що може сприяти розвитку вітчизняного виробництва яловичини;

- ягоди (08) — упаковані свіжі ягоди, упаковані заморожені ягоди, фрукти експортуються у ЄС, Великобританію, ОАЕ, Саудівську Аравію, Китай (солодкі ягоди), США та Канаду (заморожені ягоди);

- свинина (0203) — готові продукти (ковбаса, шинка 1601, 1602), традиційні копчені продукти; упаковане м'ясо свині (це — традиційний сектор в Україні, один з найважливіших видів м'яса), споживачами чого є ЄС, Великобританія, Гонконг, Африка та Азія;

- твердий сир (0406) експортується в Азію (включно Японію), Близький Схід та Північну Африку, Польщу, Молдову, інші країни Східної Європи, США, Італію, Ірак. В Україні збільшуються потужності для виробництва сиру, завдяки консолідації виробників. Наразі відповідний ринок характеризується попитом і конкурентоспроможними цінами українських виробників у порівнянні з виробниками з Австралії, Нідерландів, Китаю та США;

- хлібопродукти/хлібобулочні вироби (заморожені круасани, хліб) експортуються в ЄС, Великобританію, Східну Європу, Ізраїль. Наявний попит у сегменті HORECA, який може споживати морожені хлібобулочні вироби з України за конкурентоспроможною ціною.

Світовий попит на харчові продукти оцінюється приблизно у 10 трлн дол. США. До цієї суми входять як харчові продукти, так і послуги харчування. Під продажем харчових продуктів слід розуміти роздрібну торгівлю, а послуги харчування охоплюють кейтеринг для компаній та приватних споживачів (ресторани, заклади швидкого харчування, готелі, авіакомпанії та державний сектор). Найбільшими ринками для сектору харчової та переробної промисловості є Північна Америка (США, Канада та Мексика), Європейський Союз та Азіатсько-Тихоокеанський регіон (включно з Індією, Японією та Австралією). Кожен з цих ринків оцінюється приблизно у 1,9 трлн дол. США. Відповідно, разом ці ринки становлять близько 60% світового попиту. Важливим ринком також є Китай — він оцінюється приблизно в 1 трлн дол. США, що відповідає 10% світових продажів харчових продуктів [8].

Однак, необхідно враховувати фактори, які ускладнюють розвиток підприємств харчової промисловості в умовах воєнної агресії. Повномасштабне вторгнення до нашої країни призвело до зниження обсягів виробництва і експорту, а також до збільшення витрат на транспорт і енергоресурси. Українські підприємства також стикаються з проблемами логістичного характеру, оскільки доступ до певних регіонів країни обмежений. Узагальнено виклики розвитку підприємств харчової промисловості в умовах сьогодення, які доцільно представити наступним чином:

1. Недостатність ресурсів: Воєнний конфлікт може спричинити обмеження в постачанні сировини, енергії та інших ресурсів, необхідних для роботи підприємств харчової промисловості, що призводить до зниження виробництва або навіть припинення діяльності підприємств.

2. Низька платоспроможність населення: Війна може призвести до зниження доходів населення та загальної платоспроможності, що впливає на споживчий попит на продукцію харчової промисловості, що може змінити збиток підприємств.

3. Збитки і пошкодження інфраструктури: Війна завдає великих збитків інфраструктурі, включаючи зруйнування фабрик, зерносховищ та транспортних мереж, наслідком чого є скорочення виробництва та складнощів у поставках продукції на ринок.

4. Зростання конкуренції: Умови війни можуть створити нові можливості для підприємств, які можуть працювати в умовах військового конфлікту, що може призвести

до появи нових конкурентів на ринку харчової промисловості, що змусить існуючі підприємства боротися за ринкові позиції.

5. Нестабільність ринку: Воєнні дії можуть створити нестабільність на ринку харчової промисловості, зокрема зміни в зовнішньому попиті та поставках сировини, що створює додаткову неспокійність для підприємств, які можуть змушені змінювати свої стратегії та плани відповідно до нових умов.

Для успішної розбудови підприємств харчової промисловості в умовах війни важливо аналізувати та прогнозувати можливі виклики, приймати стратегічні рішення та знаходити нові шляхи для розвитку, щоб адаптуватися до мінливих обставин.

Висновки. Україна, як і багато інших країн, стикається зі складним економічним і політичним фоном через війну, що має великий вплив на всі галузі економіки, включаючи харчову промисловість. Однак, незважаючи на складну ситуацію, підприємства харчової промисловості України працюють над своїм розвитком і впровадженням інноваційних підходів, шукають нові ринки збуту, вдосконалюють свою продукцію, впроваджують нові технології виробництва тощо. Наприклад, одним з напрямків розвитку харчової промисловості України є збільшення експорту продукції. Держава надає підтримку експортерам, зокрема шляхом спрощення митних процедур і надання фінансової допомоги. Багато підприємств активно впроваджують міжнародні стандарти якості та безпеки харчової продукції, що допомагає забезпечити конкурентоспроможність на світовому ринку. Також в Україні активно розвивається виробництво органічної продукції. Це є одним з перспективних напрямків розвитку галузі, оскільки в світі спостерігається зростання попиту на таку продукцію. Українські підприємства впроваджують нові технології вирощування органічних продуктів і отримують сертифікати якості від відомих міжнародних організацій.

1. Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80#Text>; 2. В Україні створено Національну платформу продовольчої безпеки. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Офіційний сайт. URL: <https://dpss.gov.ua/news/v-ukrayini-stvoreno-nacionalnu-platformu-prodovolchoyi-bezpeki>; 3. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm; 4. Павлова, О., Павлов, К., Шулъгач, Н., Плоскіна, А. (2022). Формування бізнес-стратегії підвищення продовольчої безпеки харчової галузі України у воєнний період. *Modeling the Development of the Economic Systems*, (4), 116–123. URL: <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-6-15>; 5. Ковтун Т. Ю., Грищенко І. М. Особливості державної підтримки бізнесу у воєнний час. матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах, м. Київ, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 15-28 квітня 2022 р. С. 41–44; 6. На Національній платформі продовольчої безпеки найактивнішими є виробництва з Одеської, Миколаївської та Дніпропетровської областей. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/news/na-nacionalnijplatforni-prodovolchoyi-bezpeki-najaktivnishimi-ye-virobnictva-z-odeskoyi-mikolayivskoyi-tadnipropetrovskoyi-oblastej>; 7. Офіційний сайт Юридичного Вісника України. URL: <https://yvu.com.ua/zarobitna-plata-ukrayintsiv-u-2023-rotsi/>; 8. Секторальна експортна стратегія 2019–2023. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>

1. Strategy for the development of exports of agricultural products, food and processing industry of Ukraine for the period until 2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80#Text>; 2. The National Food Safety Platform was created in Ukraine. State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection. Official site. URL: <https://dpss.gov.ua/news/v-ukrayini-stvoreno-nacionalnu-platformu-prodovolchoyi-bezpeki>; 3. State Statistics Service of Ukraine. Official site. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm; 4. Pavlova, O., Pavlov, K., Shulgach, N., Ploskina, A. (2022). Formation of a business strategy for increasing food security in the food industry of Ukraine during the war period. Modeling the Development of the Economic Systems, (4), 116–123. URL: <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-6-15>; 5. Kovtun T. Yu., Hryshchenko I. M. Peculiarities of state support for business during wartime. materials of the All-Ukrainian science and practice conf. in three volumes, Kyiv, DZVO «University of Education Management» National Academy of Sciences of Ukraine, April 15-28, 2022, pp. 41–44.; 6. On the National Food Safety Platform, the most active are the productions from Odesa, Mykolaiv and Dnipropetrovsk regions. Official website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <https://minagro.gov.ua/news/na-nacionalnijplatformi-prodovolchoyi-bezpeki-najaktivnishimi-ye-virobnictva-z-odeskoyi-mikolayivskoyi-tadnipropetrovskoyi-oblastej>; 7. Official website of the Legal Bulletin of Ukraine. URL: <https://yvu.com.ua/zarobitna-plata-ukrayintsiv-u-2023-rotsi/>; 8. Sectoral export strategy 2019–2023. Official website of the Ministry of Economy of Ukraine. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>

УДК: 351.824.11

Ю.Ф. Гудзь, А.О. Титаренко

DOI: 10.36919/2312-7812.4.2023.61

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАЗОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОКРАЩЕННЯ

У статті розглядається вплив державного регулювання на ринок природного газу в Україні у контексті постачання газу побутовим споживачам.

Пропонується далі продовжувати процес лібералізації ринку природного газу, забезпечуючи рівні умови для всіх гравців на ринку та знижуючи монопольні позиції. Зосередити увагу на розвитку власних видобуткових потенціалів, інвестуванні в інфраструктурні проекти та модернізацію газотранспортної системи.

Необхідно забезпечити повну прозорість у формуванні цін на газ та зміцнити нагляд за оптовими енергетичними ринками зі сторони енергетичного регулятора, а також виключити можливість маніпуляцій, зловживань та підозрілих дій з боку учасників цих ринків, для чого імплементувати відповідні норми ЄС. Пропонується збільшення видобутку газу та буріння нових свердловин шляхом залучення незалежних суб'єктів; формування електронних аукціонів щодо вільного доступу суб'єктів, які можуть проводити георозвідувальні роботи щодо буріння свердловин та іншої діяльності націленої на збільшення видобутку газу; за критерієм досягнення енергетичної безпеки газової сфери.

Автор звертає увагу на посилення ролі регулювання діяльності суб'єктів ринку газу через моніторинг, ліцензування та контроль з боку Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Застосування нових форм організа-